

DĒL DERINIMO SĄVOKOS

1. Derinimo sąvoka (tiek lietuvių, tiek ir kitų kalbų lingvistinėje literatūroje įvairiareikšmė. Derinimu vadinami įvairūs, dažnai visiškai skirtingi kalbiniai reiškiniai.

Sakysime, semantinio derinimo atveju žodžių ryšius lemia jų semantika: *gegutė kukuoja, lakštingala suokia, drąsus karys, drąsus poelgis...*¹ Ir sintaksėje vartojama derinimo sąvoka yra toli gražu nehomogeninė. Kalbama (arba būtų galima kalbėti) ir apie laikų (nuosakų, veikslų, asmenų...) derinimą (*Jeį galėsiu, ateisiu, Kad atsikeltų, dangų parentų*), neiginių derinimą (*Niekur nieko nemačiau*), analoginį derinimą (*dviems vyrams*) ir kt.

2. Pirmiausia reikėtų paminėti tokius atvejus, kur derinimo sąvoka klaidingai išplečiama ir taikoma kitiems sintaksiniam santykiams pavadinti. Sakysime, būtų netikslu valdymą laikyti derinimu. Sakiniuose *Nemačiau miško pakraščio, Nemačiau pakelės eglės* žodžių junginiai *miško pakraščio, pakelės eglės* susiję valdymo ryšiu, nors priklausomieji nariai (*miško; pakelės*) turi tapatingas formas su pagrindiniais nariais (*pakraščio; eglės*). Formų tapatumas čia atsitiktinis, kintant pagrindiniam nariui, jo nebelieka, plg. *Mačiau miško pakraštį, pakelės eglę; miško pakraščiu, miško pakraščiu, miško pakraštėje...* Derinimo atveju ir priklausomasis narys turėtų atitinkamai kisti, plg. *didelę eglę, didelės eglės...*

Matyt, netiktų (nors ir populiarinimo sumetimais) derinimo sąvoką dar labiau išplėsti ir vartoti vietoj žodžių gramatinių ryšių sakinyje – „žodžių derinimas sakinyje“².

3. Derinamas esti ir anaforinis įvardis su antecedentu (daiktavardžiu), plg.: *Petras geras. Jis visada... Petras, kurį ...*, ir aplinkybių būdvardiškieji komponentai *Jonas grįžęs pamatė* (net pusdalyviai: *Jonas grįždamas pamatė*)³.

Dar kitoks yra priedėlio (*Dėdė Baltrus grįžo*), predikatinio pažyminio (*Gandras parlėkė linksmas*) derinimas (santykiai su kitais žodžiais). Visų jų skirtubių šiame straipsnyje nesiimsime aptarti.

4. Norėtume atkreipti didesnę dėmesį į pažyminio bei pažymimojo žodžio derinimą ir į pagrindinių sakinio dalių derinimą, kadangi šie derinimai, turėdami bendrų bruožų, panašumų, vis dėlto gerokai vienas nuo kito skiriasi. Ne atsitiktinai jau seniai kelta mintis pagrindinių sakininių derinimą vadinti kitu terminu: paralelizmu

¹ V. Sirtautas, Pagrindinių sakinio dalių derinimas, Dėstytojų mokslinės-metodinės konferencijos pranešimų tezės, Šiauliai, 1966, p. 18; G. Šarka, Apie semantinį žodžių derinimą, „Tarybinė mokykla“, 1969, 7, p. 26–28.

² Plg. E. Martynaitienė, Lietuvių kalbos vadovėlis III klasei, K., 1965, p. 152–156.

³ Įsidėmėtini žodžių *grįžęs, grįždamas* gramatiniai ryšiai – su tariniu jie glaudesni (*kada pamatė?*); šliejimas yra pirminis, o derinimas antrinis. Šiuo atžvilgiu reikėtų patikslinti kai kuriuos J. Balkevičiaus terminus („pilnutinis ir dalinis priešliejimas“) bei teiginius: „Pusdalyviai ir dalyviai, suderinti su daiktavardžiu arba įvardžiu, gali pagal prasmę priklausyti dar ir veiksmazodžiui“ (žr. J. Balkevičius, Dabartinės lietuvių kalbos sintaksė, V., 1963, p. 38). Juk *mergaitės dainuodamos* nė žodžių junginio nesudaro!

(D. Ovsianiko – Kulikovskis), korespondencija (L. Barchudarovas), koordinacija (I. Meščianinovas)⁴.

Sakysime, mokyklinėje gramatikoje, aptariant „žodžių jungimo būdus“ (derinimą, valdymą, šliejimą), šalia tinkamų derinimo pavyzdžių *geras mokinys, šitam mokiniui...* duodami ir tokie: *aš rašau, jūs einate, saulė šviečia*⁵.

Tačiau veiksnio ir tarinio sintaksiniai santykiai nėra reiškiami tik derinimu (t. y. koordinacija), plg. *Aš pokšt, Ji geros galvos*. O svarbiausia tai, kad derinimas, kaip žodžių **prijungiamojo ryšio** forma, iš viso netinka pagrindinių sakinio dalių sintaksiniam santykiams charakterizuoti, nes veiksnys ir tarinys susiję **predikatinio ryšiu**⁶.

Verta pažymėti, kad ir pažyminio formos kitaip pritaikomos prie pažymimojo žodžio, negu tarinio prie veiksnio. „Pažyminio derinimas gerokai skiriasi nuo tarinio. Čia beveik visada nulemia artimiausiojo žodžio giminė (tariniui turi reikšmės abu komponentai), plg. *Kaimyno pievoje rado susirinkusį visą būrį gandrų* (P. Mašiotas)⁷. Be to, pažyminytis neturi derinimo asmeniu. Tarinio derinime (koordinacijoje) yra daugiau savarankiškumo (*Petras ir Ona yra geri*). Veiksnio ir tarinio derinimas (koordinacija) yra abipusis⁸.

5. Turėtų būti patikslinta prasminio derinimo sąvoka. Juk sakiniuose *Daugelis durų atidarytos, Daugelis langų atidaryti* tarinio giminę nulemia ne *durų* ar *langų* „prasmė“, o jų gramatinės giminės formos. Tokių atvejų laikyti prasminiu derinimu nevertėtų⁹.

6. Būtina atskirti ir nederinimo (inkongruencijos) ir nesuderinimo (diskongruencijos) sąvokas¹⁰. Nederinimas visiškai neturi derinimo idėjos, pvz., valdymas, šliejimas ir kt. Sakysime, pavyzdžiuose *Vilkas yra žvėris, Lapė yra žvėris, Kėdė – baldas* tarinys gimine jokiū būdu negali būti derinamas, kadangi tarinys veiksnio giminės atžvilgiu yra indiferentiškas (nėra **žvėrė*). Todėl teiginys, kad „skaičius bei

⁴ Žr. V. Sirtautas, Veiksmažodinis tarinys dabartinėje lietuvių literatūrinėje kalboje, filol. m. kand. laipsnio dis., Šiauliai – Vilnius, 1968, p. 439–440. Atrodo, kad šiuo metu įsigali koordinacijos terminas, plg. ВЯ, 1970, 3, p. 152.

⁵ P. Gailiūnas, J. Žiugžda, Lietuvių kalbos gramatika, II, K., 1967, p. 7. Ten pat, p. 9, analizuojama: *Dvarininkas apžvelgė* (derinimas), *piktai apžvelgė* (šliejimas), *apžvelgė kaimiečius* (valdymas). Panašiai daroma ir kitur, plg. A. Г. Руднев, Синтаксис современного русского языка, М., 1963, p. 21; А. Н. Гвоздев, Современный русский литературный язык, II, М., 1958, p. 27–29.

⁶ V. Sirtautas, Pagrindinių sakinio dalių derinimas..., p. 18–20; Kalbotyra, XIX, 1968, p. 136. Pastaruoju metu N. Švedova šias skirtis dar detaliau apibūdina, žr. ВЯ, 1970, 3, p. 152.

⁷ V. Sirtautas, Pagrindinių sakinio dalių derinimas..., p. 20.

⁸ V. Sirtautas, Veiksmažodinis tarinys..., p. 441.

⁹ Beje, šie pavyzdžiai rodytė rodo, kad čia turime sudėtinius veiksnius (*daugelis durų; daugelis langų*), tarinio formos „gravituoja“ į abiejų žodžių formas.

¹⁰ Šie terminai pateikiami sąlygiškai.

giminė gali būti nesuderinti, kai vardinė tarinio dalis reiškia daiktavardžiu, kuris neturi kitos giminės semantinio atitikmens¹¹, nėra tikslus, jis dargi iškreipia pačią sintaksinių santykių koncepciją, nes iš tikrųjų tokie daiktavardžiai iš viso gimine nederinami.

7. Pats pagrindinių sakinio dalių derinimas (koordinacija), mūsų nuomone, turėtų būti nagrinėjamas, išsiaiškinus derinimo neutralizacijos atvejus, pagal veiksnio sudėtį ir pagal tarinio prigimtį, ištyrus jų valentingumą ir formų turėjimą, atsižvelgiant į poziciją, distanciją ir kt., kaip tai jau esame darę¹². Plačiau aptarti šiuos dalykus neleidžia šio straipsnio tema.

V. Sirtautas

К ВОПРОСУ О ПОНЯТИИ СОГЛАСОВАНИЯ (КООРДИНАЦИИ)

Резюме

В статье рассматривается понятие согласования (как вида подчинительной связи в словосочетании) и координации, т. е. согласования сказуемого с подлежащим. Уточняется применение понятия согласования по смыслу, инконгруэнции и дисконгруэнции. Указываются некоторые неточности в пособиях, затрагивающих вопросы согласования.

¹¹ J. Balkevičius, *min. veik.*, p. 131.

¹² Žr. V. Sirtautas, *Veiksmažodinis tarinys...*, p. 439–455 su ten nurodyta literatūra.